

Visn. Lviv. Univ., Ser. Zhurn. 2022: 51; 149–159 • DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2022.51.11404>

УДК 070.15:32.019.5(470+571)"2014/2021"

ІДЕОЛОГЕМИ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ МИХАЇЛА ЕПШТЕЙНА

Тарас Лильо

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна

e-mail: taras.lylo@lnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1673-6648>

У статті проаналізовано основні контрідіологемні акценти в публіцистичній аргументації Михайла Епштейна щодо таких меседжів сучасної російської пропаганди, як «Росії загрожує зовнішній ворог», «Росія значуща, могутня країна», «Розвал СРСР – це трагедія», «Росія – особлива духовна цивілізація», «наша справа на Донбасі є святою», «ворог використовує, або може використати нелегальну зброю», «Велика перемога. Можемо повторити», «Новоросія». Особливий акцент зроблено на національно-психологічному підґрунті агресивної політики Кремля.

Ключові слова: пропаганда, ідеологія, ідеологема, Росія, ідентичність.

Постановка проблеми. Вперше про примат комунікаційних воєн над війнами, які передбачають фізичне знищення людей, дослідники заявили ще під час першої війни у Перській затоці 1990-1991 років, коли «інформація і точна зброя нівелювали тотальну кількісну перевагу ворога»¹. Тоді ж верховний командувач збройних сил НАТО в Європі, американський генерал Джон Шалікашвілі заявить, що «ми не перемаємо, поки CNN не каже, що ми перемаємо»². Однак саме російська агресія 2014 року в Україні стала найпереконливішою ілюстрацією того, як за допомогою гібридної війни можна не тільки проводити, а й виправдовувати свою загарбницьку політику. *Метою* цієї статті є розкрити аргументаційний ресурс і потенціал публіцистичних виступів на російську тему культуролога, літературознавця, есеїста, багатолітнього публіциста російської редакції «Радіо Свобода» Михайла Епштейна й спроектувати цю аргументацію на сучасні ідеологеми кремлівських пропагандистів. *Завданням* публікації є виокремити основні контрідіологеми російсько-американського автора, за допомогою яких українські ЗМІ зможуть не тільки спростовува-

¹ Левін, Ігаль. (2017). «Рої дронів, шоломи, начинені електронікою, та бійці, які стрімко переміщаються. Якою буде війна в XXI столітті?», *Тексти*, 7 грудня. URL: https://texty.org.ua/articles/81360/Roji_droniv_sholomy_nachyneni_jelektronikoju_ta_bijci-81360/ (останній перегляд 30 грудня 2021).

² Dunkan, K. (1997). «The amazing low of influence», *The Bulletin*, vol. 59, no 1, P. 88.

ти основні маніпуляції російської пропаганди, а й глибше зрозуміти генезу, характер інформаційно-військової експансії Росії в Україну. Адже, як зауважує М. Епштейн³, за політичними колізіями такого масштабу, як події 2014-2015 років, виявляється національно-психологічне підґрунтя.

Теоретичною основою для статті є дослідження бельгійської дослідниці Енн Мореллі, яка у дослідженні «Основні принципи військової пропаганди»⁴, виокремила найважливіші ідеологеми виправдання війни. *Об'єктом* дослідження стали публікації Михаїла Епштейна, зібрані у книжці «По той бік совка. Політика на грані гротеску»⁵. Основні **методи**, застосовані у дослідженні, – контент-аналіз, порівняльний метод, індукція, дедукція, аналіз, синтез.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ідеологема перша: «Росії загрожує зовнішній ворог». Це одна з базових ідеологем сучасної російської пропаганди, яка має на меті легалізувати «хід на випередження», щоб гарантувати безпеку. Саме на її основі 17 грудня МЗС Росії оприлюднило проєкти угод з НАТО та США щодо гарантій безпеки, в яких Росія, по суті, вимагає від НАТО заблокувати подальше розширення на Схід, не розмішувати додаткові сили та озброєння на території всіх інших держав Європи понад того, що було розміщене на цій території станом на 27 травня 1997 року, а також відмовитися від будь-якої військової діяльності на території України, а також інших держав Східної Європи, Закавказзя та Центральної Азії.

М. Епштейн трактує цю проблему фундаментальніше. На його думку, сучасній Росії загрожує не зовнішній ворог, і навіть не внутрішній, а її зусилля бути неподільною, величезною, що є непомірним тягарем. «Велике нещастя Росії – що об'єдналася вона не сама із себе, а зовнішньою силою і примусом Орди. Щоб Орду скинути – увібрала її в себе, злигувалася й непомітно сама стала Ордою, прийняла форму іншого, східно-деспотичного світоустрою та пройнялася тим же духом кочівництва. Замість облаштування своїх земель заходила довкола чужих – і от уже одна Росія кочує всією Євразією, і всі її здалеку бачать, а вона себе – ні»⁶. У цій констатації можемо простежити, що схильність до експансії, тобто, образно кажучи, до згаданого кочівництва, має не безпековий характер, а є питанням проблематичної російської ідентичності. Вихід із цієї ситуації автор бачить у поборенні Орди та Ординського спадку в собі. Наслідками перемоги в цьому протистоянні мають вже скористатися окремі Росії-держави – Псковська, Пермська, Вологодська, Калузька, Смоленська..., яким значно легше буде вміститися в історичну єдність, ідентифікувати себе і «сховатись од вітру всесвітніх блукань та лункості всесвітньої істини»⁷. М. Епштейн виводить формулу, яка має, зрештою, не лише російську проєкцію, а, з огляду на долі колись наймогутніших імперій, є універсальною закономірністю: «Слабка держава – це та, яка більша за себе на величину зовнішніх завоювань»⁸.

Ідеологема друга: «Росія – могутня, значуща країна». Упродовж останніх років кремлівські пропагандисти у своїй риториці докладають багато зусиль, аби

³ Епштейн, М. (2016). *По той бік совка. Політика на межі гротеску*, Дух і літера, Київ, с. 7.

⁴ Morelli, A. (2001). *Principes élémentaires de propagande de guerre*, Labor, Bruxelles, 93 p.

⁵ Епштейн, М. (2016). *По той бік совка. Політика на межі гротеску*, Дух і літера, Київ, 320 с.

⁶ Епштейн, М. (2016). *По той бік совка. Політика на межі гротеску*, Дух і літера, Київ, с. 14.

⁷ Там само, с. 16.

⁸ Там само, с. 18.

показати Путіна як лідера, який хоче повернути Росії належне їй місце в світі. У праці «Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії, і Заходу»⁹ Едвард Лукас зазначає, що російський керманіч переконаний: у 1990-і роки Росію обдурили, тоді Захід принизив і розтоптав Радянський Союз, а тепер прийшов час повернути те, що було втрачено, як в плані статусу, так і в плані території. Нагнітання цієї «значущості» М. Епштейн пов'язує з типовою російською *низькопробністю* (рос. *пошлость*), що в російському суспільному дискурсі виявляє себе у пафосності, підвищеній емоційності й категоричних оцінках: «Низькопробність – це прокламація певної надістини, це глибокодумність, глибокочутливість, глибокодушність на міліні»¹⁰. В. Набоков, який наполягав, щоб не перекладати слово «пошлость», а траслітерувати його, у своїх «Лекціях з російської літератури» стверджував, що низькопробність – це не лише явна, неприхована нездарність, а головно облудна, підробна значущість, підробна краса, підробний розум, підробна чарівність». На думку М. Епштейна, типовим знаком низькопробності є знак оклику. Дослідник зауважує, що майже вся російська публіцистика – це суцільний знак оклику, замітник рефлексії та аналітики. «І не лише публіцистика – це стиль суспільного життя, в якому окличність закорінена у кожному публічному жесті. Низькопробність завжди патетична і навіть по-своєму натхненна»¹¹. У таких означеннях низькопробності закорінюються російські претензії на власну «велич» та схильність до крайнощів. «Захід живе за Аристотелем, за принципом золотієї середини. Порок – у крайнощах, а добродетель – посередині. Росія ж живе, грубо кажучи, за Платоном, з його двосвіттям вічних ідей та їхніх блідих копій. Росія чутлива тільки до крайнощів, і тому все середнє тут знецінюється. Нижня безодня, верхня безодня – аби лише не середина. Значення надається лише абсолютному добру й абсолютному злу, а позаяк абсолютне добро недосяжне, то легко уявити, на якому з двох полюсів ми частіше за все опиняємося»¹².

Ідеологема третя: «Розвал СРСР – це трагедія». На позначення таких настроїв М. Епштейн використовує неологізм «тотальгія». Етимологічно це поняття утворене внаслідок злиття коренів слів «тотальність» і «ностальгія» (від грецького *algos* – страждання, біль) й означає тугу за цілісністю, тотальністю, тоталітарним ладом, зокрема, за радянським минулим. Автор підкреслює багатогранність тотальгії, яка може бути ідейною, глядацькою, смаковою і навіть запаховою чи сприйнятою на дотик: «Тотальгія може розігратися від вигляду орденноносної газети, коли зішкрябуєш старі шпалери на дачі або коли їси тушонку чи любительську ковбасу, з їхнім неповторним смаком радянського делікатесу»¹³. Як бачимо, усі ці грані тотальгії спрямовані у минуле, переважно у час брежнєвського застою. Однак сучасна російська туга все більше набуває форм «не зворотної, а наступальної тотальгії, туги за тоталітарним майбутнім: неофашизм, неонацизм, євразійщина...»¹⁴. Така зміна вектора тотальгування має на меті посилити суспільний попит на нові експансії, в контексті яких Кремлю легше висувати тезу про «відновлення історичної справедливості»

⁹ Лукас, Е. (2009). *Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії і Заходу*, Темпора, Київ, 488 с.

¹⁰ Епштейн, М. (2016). *По той бік совка. Політика на межі гротеску*, Дух і літера, Київ, с. 79.

¹¹ Там само, с. 79.

¹² Там само, с. 82.

¹³ Там само, с. 85.

¹⁴ Там само, с. 86.

після «розпаду історичної Росії під назвою Радянський Союз» і шантажувати нею сусідні країни та Захід.

Ідеологема четверта: «Росія – особлива духовна цивілізація». В інтерв'ю порталу www.pravoslavie.ru колишній директор Російського інституту стратегічних досліджень, автор книжки «Третій шлях, або шляхи безнадії»¹⁵, генерал-лейтенант служби зовнішньої розвідки РФ Леонід Решетников роздумує про шляхи, якими йшла Росія. Перший – шлях могутнього етатизму держави, яка виникла до Христа. Така держава домінувала над людиною, тобто була тоталітарною. Другий шлях виникає після пришествя Христа – це держава-людина, тобто держава ліберальна. На його думку, така форма держави вироджується й прямує в бік згаданого етатизму. І третій шлях – «це шлях Христа, тобто наша цивілізація... Росія так і будувалася як цивілізація Христа»¹⁶. На думку М. Епштейна, ознакою сучасного російського суспільства є поп-релігія, тобто виробництво релігії на потребу мас. Це закономірний результат виходу із суспільства масового атеїзму, що може мати небезпечні наслідки: «... релігійна свідомість, накладаючись на атеїстичну основу, так само створює умови для спекуляції, коли духовні цінності легко розмінюються на житейські і навпаки. Віра починає виносити свої скарби із храму, й через те, що за тривалі десятиліття створився їхній дефіцит, пускає в легкий, прибутковий товарообіг»¹⁷. Публіцист стверджує, що справжня доба Антихриста, за багатьма прикметами і пророцтвами, ще зовсім не прийшла з радянською владою, а тільки через неї готувалася. Бо Антихрист прямо з Христом не ворогуватиме, як це робили Ленін – Сталін, а саме говоритиме від імені Христа... Набагато страшніша за ворожнечу з Богом – підміна Бога, яка готується на кінець історії... «Тоді не зркатимуться релігії і не боротимуться з нею, а саме насаджуватимуть її, в обов'язковому і повсюдному порядку... Так що без Бога не можна буде ні присісти, ні дихнути, ні обвести круг пальця, ні пограбувати, ні вбити»¹⁸. У цьому контексті М. Епштейн згадує сюжет роману Ф. Достоєвського «Ідіот», де князь Мишкін розповідає Рогожину про побожного селянина, якому сподобався годинник товариша. Аби заволодіти годинником, той молиться, зводить очі до неба, хреститься і вбиває приятеля. «Вже аж до того вірує, що й людей ріже по молитві», – іронічно реагує Рогожин на цю розповідь. Сьогодні цей літературний факт є ознакою реального світогляду російських ідеологів. Наприклад, головний редактор газети «Завтра» Олександр Проханов, який є ініціатором православної канонізації Йосипа Сталіна й автором заклику завдати удару російськими крилатими ракетами по українській території, називає так зване повернення Криму «другим хрещенням Русі»¹⁹. Як прихильник «імперсько-православної метафізики» Проханов, аналізує

¹⁵ Решетников, Л. (2013). *Вернуться в Россию. Третий путь, или пути безнадежности*, ФИВ, Москва, 288 с.

¹⁶ Иеромонах Игнатий. (2016). «Леонид Решетников: «Нам надо осознать: Россия – это особая духовная цивилизация», pravoslavie.ru, 25 ноября. URL: <https://pravoslavie.ru/98922.html> (останній перегляд 24 грудня 2021)

¹⁷ Епштейн, М. (2016). *По той бок совка. Политика на межи гротеску*, Дух і літера, Київ, с. 114.

¹⁸ Там само, с. 115-116.

¹⁹ Береснев, В. (2015). «Александр Проханов: «Возвращение Крыма – второе крещение Руси», business-gazeta.ru, 15 марта. URL: <https://www.business-gazeta.ru/article/128124> (останній перегляд 20 грудня 2021).

чи російсько-українську війну на Донбасі, заявив²⁰, що тут відбувся збіг релігійної та історичної свідомості, тобто в історичні роздуми вводить релігійні компоненти. Для нього релігійним компонентом є категорія «русского чуда»: «Релігійна свідомість вірить в Росію як в чудо, і вона каже нам: Новороссію не здадуть...»²¹. О. Проханов переконаний, що коли навіть Путін не захоче воювати за Донбас, росіяни мають це робити, бо так їм велить вища правда. Таку аргументацію російського пропагандиста можна назвати «святобіссям» – терміном, який М. Епштейн вводить, щоб позначити бажання більше догодити Богові, а також переконання у тому, що моя віра істинніша за інші, що я краще служу Богові й заслуговую нагород від нього. Ще задовго до 2014 року М. Епштейн зауважує: «Спостерігаючи релігійне відродження атеїстичного суспільства, запитавмо себе, чи не йде на зміну прямодушному безбожжю лукава побожність, якій уже нема задля чого витратити сили на боротьбу з вірою, адже набагато легше і вигідніше підмінити її собою. Невір'я видаватиметься викапаною вірою, бо воно заходиться розмахувати панікадиллом, кластиме глибокі поклони, отінятиме себе хрестом. І як страшний, але блаженний історичний сон, пригадуватиметься радянський атеїзм 1920-х – 1930-х років, який ще люто повставав на віру і тим самим допомагав їй залишатися тим, чим вона й покликана бути»²².

Окрім того, М. Епштейн говорить про культурний крах (дефолт) Росії, констатує факт істотного полегшення російської культури. Аби вийти на переконливі аргументи такої тези, автор вступає у дискусію з собою. З одного боку, він категорично стверджує про те, що полегшала не лише сучасна культура, а й культурні надбання попередніх століть. З іншого – ставить питання: чому полегшала, адже в минулому нічого не змінилося, і дає таку відповідь: «Якщо один і той самий народ, від імені якого говорили Пушкін, Толстой, Достоєвський, Чехов, Солженіцин, тепер майже одноставно підтримує злочинську кліку, котра його грабує та веде на загибель, одночасно загрожуючи загибеллю всьому людству, то цінність цього народу на терезах історії і моралі різко знижується»²³.

М. Епштейн вважає, що у 2014 році відбувся суд над російською культурою, зокрема над російськими класиками. На його думку, нездатність таких цінностей, як свобода, гідність, співчуття, набути історичну плоть, перейти із великих книг і літературних образів у буття суспільства є вироком і російській культурі, і російському народу. У цьому контексті показовим є один, розказаний Геродотом, історичний епізод, до якого апелює М. Епштейн. На грецький історичний форум зішлися представники всіх великих і малих полісів. Найкрасномовніше говорив посол одного з найдрібніших полісів. І коли він закінчив свою натхненну промову і був здивований тим, що до його слів не поставилися з належною повагою, Фемістокл йому пояснив: «Друже, твоїм словам не вистачає держави». «Отак і всьому, що походить з Росії, її літературі, мистецтву, науці зараз не вистачає народу, котрий би забезпечував – своєю мудрістю, досвідом, вчинками – те, до чого закликають його великі. Хоч як гірко зізнаватися, Росія потерпає від духовного дефолту»²⁴.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

²² Епштейн, М. (2016). *По той бік совка. Політика на межі гротеску*, Дух і літера, Київ, с. 117.

²³ Там само, с. 239.

²⁴ Там само, с. 240.

У межах вищенаведеної ідеологеми можна виділити ще одну, **п'яту ідеологему: «Наша справа на Донбасі є святою»**. Наприклад, описуючи хресну ходу в Донецьку в липні 2014 року, представниця інформаційної служби так званого штабу народного ополчення ДНР Маргарита Зайдлер²⁵ заявила, що своїм прикладом бійці, які «борються з київською хунтою, свідчать про силу православної віри», що «ополченці благоговійно носили хоругви і святі ікони, щиро молилися, аби Бог дарував перемогу над фашистами»... А переможцем, на думку кремлівських пропагандистів, має бути «Святая Русь», яка в риторичі кремлівських пропагандистів уже давно стала агресивним концептом і яку всупереч логіці використовують на позначення «виняткової російської духовності». Як бачимо, спроба «сакралізації» власних злочинів супроводжується по-маніхейськи сконструйованим описом двох сторін: ми – інкарнація добра, вони – втілення зла... Реальний стан справ істотно відрізняється від таких карикатурних уявлень. М. Епштейн навпаки говорить про одну з найвиразніших рис сучасної прокремлівської риторики: світозлостивість як емоційно агресивне ставлення до світу, злорадство стосовно його лих та нещастя. Світозлостивець відчуває образу і бажання помститись, виявляє найбільше презирство до всього світу. Публіцист трактує ненависть як головний ресурс політичного режиму, який встановився в Росії з третім терміном Путіна, а досяг кульмінації із захопленням Криму. «Це психократія, режим, який керує не за посередництва ідеологічних чи економічних важелів, а через нагнітання певних психічних станів у суспільстві: масової істерії, параної, горрору, ненависті, страху, заздрощів, злорадства тощо. Причому негативні емоції різко переважають, а радість виступає в основному у формі злорадства. Зрозуміло, так було за тоталітарних режимів ХХ ст., але все-таки і комунізм, і фашизм були передусім ідеократіями, тобто правилами за посередництва ідей, що оволодівали і свідомістю, і підсвідомістю мас. Психократія грає з психічним станом нації, вичерпуючи енергію емоцій, – іншого ресурсу – ні ідейного, ні економічного в держави вже не лишилось»²⁶.

Ідеологема шоста: «Ворог використовує, або може використати нелегальну зброю». Такий пропагандистський прийом є характерним під час воєн останніх десятиліть. Залежно від епохи, йдеться про отруйні гази, підводні човни, атомні бомби. Так, напередодні вторгнення військ коаліції до Іраку 2003 року, західна преса писала про зброю масового ураження, якою нібито володіє режим Саддама Хусейна. У цьому контексті показовою є заява міністра оборони РФ Сергія Шойгу від 22 грудня 2021 року про «американських найманців, які готують хімічну атаку»²⁷. За його словами, «в міста Авдіївку та Красний Лиман доставлені резервуари невстановленого хімічного компоненту»²⁸. Однак саме Росія є однією з небагатьох країн, пропаганда якої постійно лякає світ застосуванням ядерної зброї. «Послухавши телеведучого (Дмитра Кисельова – уточнення наше), який загрожує перетворити Америку на

²⁵ Зайдлер, М. (2014). «Ополченцы Новороссии – герои и миссионеры», *КМ.RU*, 27 июля. URL: <https://www.km.ru/world/2014/07/27/protivostoyanie-na-ukraine-2013-14/746027-opolchentsy-novorossii-geroi-i-missionery> (останній перегляд 8 листопада 2021).

²⁶ Епштейн, М. (2016). *По той бік совка. Політика на межі гротеску*, Дух і літера, Київ, с. 213-214.

²⁷ Новіков, С. (2021). «Шойгу заявив про підготовку «провокації» США на Донбасі. Нібито із застосуванням хімікатів», *РБК-Україна*, 21 грудня. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/shoygu-zayavil-podgotovke-provokatsii-ssha-1640085457.html>

²⁸ Там само.

радіоактивний попіл, і геополітика, який закликає російську армію окупувати Європу і встановити над нею владу російського царя, можна дійти висновку, що є у світі дещо небезпечніше, ніж навіть фашизм чи комунізм. Ця ідеологія відноситься до фашизму, приблизно як ядерна зброя до звичайної. Йдеться про панфобію – тотальну зненависть: не до класів, націй чи рас, а до світу як такого. Це жадова абсолютної гегемонії над світом і прагнення диктувати йому свою волю – або знищити його. Це безумна, ірраціональна ідея всевладдя однієї банди, що приставила до скроні людства ядерне дуло»²⁹.

Ідеологема сьома: «Велика перемога. Можемо повторити». Впродовж останніх двох десятиліть у Росії поняття «перемога у Великій Вітчизняній війні» перетворилося з культу у «громадянську релігію»³⁰. На думку Г. Аккерман³¹, путінський політичний режим із перших років свого становлення «приватизував» символічний капітал Перемоги і використовує його як для зміцнення власної легітимності усередині країни, так і для розв'язання завдань за межами Росії – передусім у країнах колишнього СРСР. Цілком закономірно, що російська пропаганда використовує ресурс і потенціал цих ідеологем як зброю проти України. Як наслідок, російсько-українська війна стає «війною» між «спадкоємцями Перемоги-1945» і «київськими нацистами», «спадкоємцями Гітлера і Бандери». Ідеологему «велика перемога» перетворили у точку відліку розуміння світу й засіб легалізації агресивних дій Кремля: «якщо ти ходиш на «Безсмертний полк», отже, ти лояльний до кремлівської політики і, зокрема, ти за «Кримнаш». І навпаки. Цю схему перенесли і в Україну: якщо ти за «Безсмертний полк», отже, ти вважаєш війну на Донбасі «громадянською», а не «російсько-українською», Майдан-2014 – держпереворотом, а Крим «Путін не міг не забрати». Ну, а якщо ти критично ставишся до «Безсмертного полку» – отже, ти проти свого (пра)діда, який «проливав за тебе кров», «дійшов до Берліна», «задушив фашистську тварюку» тощо»³². Окрім того, аби експлуатація «великої перемоги» була ефективнішою, російське телебачення робило все для її персоніфікації, тобто створило образ Сталіна як головного автора перемоги і далі зображає Путіна як «реінкарнацію Сталіна, тільки без витрат, пов'язаних з репресіями» [Аккерман]. Експлуатуючи ідеологему «великої перемоги», в якій знайшли порятунок для сучасної російської ідентичності, кремлівська російська пропаганда вдається до такого способу маніпуляції свідомістю, як мітологізація поняття, знаного ще з часів Великої французької революції, коли, наприклад, «свободу» перетворили на богиню, на вітвар якої приносили великі жертви (під час революції 1789-1793 рр. загинуло близько 400 тисяч осіб). Сьогодні внаслідок застосування таких маніпулятивних технологій оживає «Перемога», «вороги» якої мають бути знищені. Приміром, на каналі «Планета РТР» (програма «Спеціальний кореспондент», 15 травня 2017 року) головний редактор газети «Завтра» Олександр Проханов заявив, що «у битві за Савур-Могилу українське військо хотіло вбити «Перемогу».

М. Епштейн стверджує, у нинішнього режиму, на відміну від радянського, немає щонайменшого шансу на перемогу у світовій війні, якщо він захоче її розв'язати.

²⁹ Епштейн, М. (2016). *По той бік совка. Політика на межі гротеску*, Дух і літера, Київ, с. 155-156.

³⁰ Аккерман, Г. (2019). *Безсмертний полк. Священна війна Путіна*, Навчальна книга – Богдан, Тернопіль, 216 с.

³¹ Там само, с. 45.

³² Там само, с. 52.

Немає ідей, перспектив, економічних ресурсів. Немає жодного майбутнього, окрім минулого, до того ж – настільки віддаленого, архаїчного, що йому не вижити у XXI столітті. «Перемогти він не може, але знищити світ – цілком. Заради чого? Заради пацанячого куражу? Показати всім, наскільки ми круті? Перетворити все людство на заручника нашого безсоромного крадіяства і бандитизму, за які, в разі мирної передачі влади, доведеться відповідати?»³³. У цьому контексті М. Епштейн згадує фільм Ф. Бондарчука «Сталінград». Німецький капітан у виконанні Томаса Кречмана зауважує: з вами, росіянами, неможливо нормально воювати, бо ви б'єтеся не заради перемоги, а заради помсти. Стріляєте у спину й не дотримуетесь правил. Він ставить ключове питання: в ім'я чого вмирати сьогодні, якщо навіть під час Другої світової війни ненависть до ворогів переважала любов до соціалістичної вітчизни. «Що вже казати про наш час! В ім'я якої любові ведеться ця війна? До донецьких і луганських? До кооперативу «Озеро» та його засновника? Чи єдина мета цієї війни – помста вільнішим, підприємливішим, удатнішим, тим, у кого є історія, право, наука, техніка, прориви в майбутнє? І помста «братній Україні», котра хоче стати частиною цієї історії?»³⁴.

Ідеологема восьма: «Новоросія». Згідно з російським пропагандистським дискурсом, *Новоросія* – це «переважно російськомовний регіон, розташований на Південному-Сході України і частково – в Росії, Придністровській Молдавській Республіці, ДНР та ЛНР»³⁵. Свою історію цей топонім веде з другої половини XVIII століття. Саме тоді ним окреслювали такі адміністративні одиниці, як Новоросійська губернія, а згодом – Новоросійсько-Бесарабське генерал-губернаторство. Генеза появи топоніму «Новоросія» має чітко виражений колонізаторський контекст і є даниною тогочасній моді. За таким принципом свої колонії називали чимало європейських країн. Саме так на політичній карті світу з'явилися Нова Зеландія, Нова Англія, Нова Каледонія... У випадку «Новоросії» цей термін не прижився, оскільки ці території були приєднані до Російської імперії. У 2014 році була спроба реанімувати цей топонім... М. Епштейн стверджує, що, незалежно від краху цього проекту вісім років тому, Росія рухається у зворотному напрямку, до «Московії». Так називали російську державу допетровської доби, з XV до кінця XVII ст., з її прагненням відгородитися від Заходу, над яким вона підносила себе як оплот істинної, православної віри: Москва – «третій Рим» («а четвертому не бувати»). Отож «доречніше говорити про нинішній політичний проєкт влади не як про Новоросію, а як про Новомосковію. Борються за Новоросію, а внаслідок одержують Новомосковію»³⁶.

Висновки. У основі вищенаведених концептів лежать насамперед не ідеологічні, а онтологічні причини. Ідеологія має вторинний характер і є прикриттям для проблематичного російського буття як наслідок проблематичної ідентичності Росії, її нездатності відшукати себе в історії. Звідси і спроби свої історичні питання розв'язувати географічно, через просторову експансію, намагаючись реалізувати такі ідеологеми, як «можемо повторити» чи «Новоросія». Саме тому М. Епштейн чітко виділяє національно-психологічне підґрунтя поведінки Кремля у 2014 році.

³³ Епштейн, М. (2016). *По той бік совка. Політика на межі гротеску*, Дух і літера, Київ, с. 174.

³⁴ Там само, с. 175.

³⁵ «Новоросія» // Русский эксперт. URL: <https://ruxpert.ru/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%8F>

³⁶ Епштейн, М. (2016), *По той бік совка. Політика на межі гротеску*, Дух і літера, Київ, с. 251.

Легкість у спростуванні основних ідеологем кремлівських пропагандистів, яку демонструє у своїй аргументації Михайл Епштейн, дає підстави стверджувати, що російські політтехнологи використовують класичні засади пропаганди: ігноруй людей, які мислять; коли адресатом є маси – концентруй увагу на кількох простих позиціях (ідеологема «Росії загрожує зовнішній ворог»); кожен проблему зводь до найнижчого спільного знаменника, які може повторити і запам'ятати найменш освічена людина (ідеологема «наша справа на Донбасі є святою»); керуйся історичними реаліями, що звернені до відомих подій і символів (ідеологема «Велика Перемога») та апелюють до емоцій, а не до розуму. Як наслідок, головним методом кремлівської пропаганди стає тролінг, призначення якого – провокувати емоційну відповідь, аргументи, відволікаючи увагу від суті справи, від історичної та моральної правди.

Аргументація М. Епштейна чітко вказує ще на одну ознаку сучасної російської пропаганди: якщо радянська пропаганда переймалася правдоподібністю своєї брехні, то кремлівська зовсім не переймається цим. Вона тотально поширює неправду, часто ігноруючи навіть спроби запропонувати напівправду.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Dunkan, K. (1997). «The amazing low of influence», *The Bulletin*, vol. 59, no 1, P. 88-92.
2. Morelli, A. (2001). *Principes élémentaires de propagande de guerre*, Labor, Bruxelles, 93 p.
3. Аккерман, Г. (2019). *Безсмертний полк. Священна війна Путіна*, Навчальна книга – Богдан, Тернопіль, 216 с.
4. Береснев, В. (2015). «Александр Проханов: «Возвращение Крыма – второе крещение Руси», *business-gazeta.ru*, 15 марта. URL: <https://www.business-gazeta.ru/article/128124> (останній перегляд 20 грудня 2021).
5. Епштейн, М. (2016). *По той бік совка. Політика на межі гротеску*, Дух і літера, Київ, 320 с.
6. Зайдлер, М. (2014). «Ополченцы Новороссии – герои и миссионеры», *KM.RU*, 27 июля. URL: <https://www.km.ru/world/2014/07/27/protivostoyanie-na-ukraine-2013-14/746027-opolchentsy-novorossii-geroi-i-missionery> (останній перегляд 8 листопада 2021).
7. Иеромонах Игнатий (2016). «Леонид Решетников: «Нам надо осознать: Россия – это особая духовная цивилизация», *pravoslavie.ru*, 25 ноября. URL: <https://pravoslavie.ru/98922.html> (останній перегляд 24 грудня 2021).
8. Лукас, Е. (2009). *Новая холодная война. Как Кремль угрожает России и Западу*, Темпора, Київ, 488 с.
9. Новіков, С. (2021), «Шойгу заявив про підготовку «провокації» США на Донбасі. Нібито із застосуванням хімікатів», *РБК-Україна*, 21 грудня. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/shoygu-zayavil-podgotovke-provokatsii-ssha-1640085457.html>
10. «Новороссия» (2021). *Русский эксперт*, URL: <https://ruxpert.ru/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%8F> (останній перегляд 23 грудня 2021).
11. Решетников, Л. (2013). *Вернуться в Россию. Третий путь, или пути безнадежности*, ФИВ, Москва, 288 с.

REFERENCES

1. Duncan, K. (1997). «The amazing low of influence», *The Bulletin*, vol. 59, no 1, P. 88-92.
2. Morelli, A. (2001). *Principes élémentaires de propagande de guerre*, Labor, Bruxelles, 93 p.
3. Ackerman, H. (2019). *Bezsmertnyi polk. Sviashchenna viina Putina*, Navchalna knyha – Bohdan, Ternopil, 216 s.
4. Beresnev, V. (2015). «Aleksandr Prokhanov: «Vozvrashchenye Kъта – второе kreshchenye Rusy», *business-gazeta.ru*, 15 marta. URL: <https://www.business-gazeta.ru/article/128124> (ostannii perehliad 20 hrudnia 2021).
5. Epshtein, M. (2016). *Po toi bik sovka. Polityka na mezhi hrotesku*, Dukh i litera, Kyiv, 320 s.
6. Zaidler, M. (2014). «Opolchentsy Novorossyy – heroy y myssyonery», *KM.RU*, 27 yiulia. URL: <https://www.km.ru/world/2014/07/27/protivostoyanie-na-ukraine-2013-14/746027-opolchentsy-novorossii-geroi-i-missionery> (ostannii perehliad 8 lystopada 2021).
7. Yeromonakh Yhnatyi. (2016). «Leonyd Reshetnykov: «Nam nado osoznat: Rossyia – eto osobaia dukhovnaia tsyvylyzatsyia», *pravoslavie.ru*, 25 noiabria. URL: <https://pravoslavie.ru/98922.html> (ostannii perehliad 24 hrudnia 2021).
8. Lukas, E. (2009). *The New Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West*, Tempora, Kyiv, 488 s.
9. Novikov, S. (2021). «Shoihu zaiavyv pro pidhotovku “provokatsii” SShA na Donbasi. Nibyto iz zastosuvanniam khimikativ», *RBK-Ukraina*, 21 hrudnia. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/shoygu-zayavil-podgotovke-provokatsii-ssha-1640085457.html>
10. «Novorossyia». (2014). *Russkyi ekspert*. URL: <https://ruxpert.ru/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%8F> (ostannii perehliad 23 hrudnia 2021).
11. Reshetnykov, L. (2013). *Vernutsia v Rossyiu. Tretyi put, yly puty beznadezhnomy*, FYV, Moskva, 288 s.

IDEOLOGEMES OF MODERN RUSSIAN PROPAGANDA IN MIKHAIL EPSTEIN'S ESSAYISTIC INTERPRETATIONS

Taras Lylo

*Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky Str. 49, 79044, Lviv, Ukraine*

e-mail: taras.lylo@lnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1673-6648>

The article analyzes the main anti-propaganda accents in Mikhail Epstein's essayistic argumentation about such messages of modern Russian propaganda as "Russia is threatened by an external enemy", "Russia is a significant, powerful country", "The collapse of the USSR was a tragedy", "Russia is a special spiritual civilization", "Our cause in Donbass is sacred", "The enemy uses, or may use of illegal weapons"...

A special emphasis is placed on the fact that the basis of these concepts is primarily ontological rather than ideological. Ideology is rather a cover for problematic Russian existence as a consequence of Russia's problematic identity and for its inability to find itself in history. As a result, Russia is trying to resolve its historical issues geographically, through spatial expansion, trying to implement ideologemes such as "The Great Victory. We can repeat" or "Novorossia". That is why M. Epstein clearly identifies the national and psychological basis of the Kremlin's behavior in 2014-2021.

M. Epstein easily refutes the main ideologemes of Russian propaganda. This gives grounds to claim that Russian political technologists use the classical principles of propaganda: ignore people who think; if the addressee is the masses, focus on a few simple points; reduce each problem to the lowest common denominator that the least educated person can repeat and remember; be guided by historical realities that appeal to well-known events and symbols and appeal to emotions, not to the mind.

M. Epstein's argumentation clearly points to another feature of modern Russian propaganda: if Soviet propaganda was concerned with the plausibility of its lies, then Kremlin propaganda does not care at all. It totally spreads lies, often ignoring even attempts to offer half-truth.

Key words: propaganda, ideology, ideologeme, Russia, identity.